

УДК 37(09)(477)

*Алла Гуцол,
аспірант кафедри загальної педагогіки
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ЛУГАНСЬКОЇ ТА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ (1946–1991 рр.)

У статті описані джерела з історії розвитку позашкільних закладів освіти УРСР у 1946–1991 рр. Особлива увага приділена державним архівам Луганської та Донецької областей.

Ключові слова: позашкільні заклади освіти, джерело, архів, документ, періодичні видання.

В статье описаны источники по истории развития внешкольных учреждений образования УССР в 1946–1991 гг. Особое внимание уделено государственным архивам Луганской и Донецкой областей.

Ключевые слова: внешкольные учреждения образования, источник, архив, документ, периодические издания.

The author describes sources on the history of development of the extra-curricular educational institutions in the USSR in 1946–1991. The special attention is addressed on manuscripts which keep Lugansk and Donetsk archives.

Key words: Extra-curricular educational institutions, source, archive, documents, periodical editions.

Розробка проблеми розвитку позашкільної освіти в Україні є дуже важливою. Адже саме у позашкільних закладах діти та підлітки мають змогу проводити дозвілля, реалізовувати свої творчі потреби, інтереси, здібності. Серед праць, які присвячені виховній діяльності цих установ потрібно особливо відзначити працю Л. Балясної «Позашкільні заклади». У цій праці розглянуто історію становлення та розвитку позашкільних закладів, зміст та форми їхньої роботи. Деякі аспекти розвитку позашкільних освітніх установ представлені в роботах В. Береки, В. Бочарової та М. Плоткіна, Г. Пустовіта, Б. Вульфо́ва та В. Семенова, Г. Калечіц та З. Кейліної, Б. Кобзаря.

На сьогоднішній день перспективним напрямом історико-педагогічних досліджень є вивчення регіональних аспектів розвитку різних ланок системи освіти, адже це дозволяє з'ясувати територіальну специфіку останніх. У зв'язку з цим надзвичайно актуальним стає питання дослідження післявоєнного відновлення та подальшого розширення мережі позашкільних закладів освіти у Луганській та Донецькій областях в

умовах УРСР, яке неможливо розкрити не застосовуючи джерела.

Метою статті є аналіз матеріалів архівних справ, колекцій документів, періодичної преси та статистичних збірок, що стосуються питання розвитку позашкільних установ у Луганській та Донецькій областях в 1946–1991 рр.

Документальну базу дослідження склали різноманітні за характером джерела, які умовно поділено на чотири групи.

До першої групи джерел включено документи Державного архіву Луганської області (ДАЛО) та Державного архіву Донецької області (ДАДО), більшість з яких була вперше введена до наукового обігу.

Найціннішими є документи, зібрані у фондах № 2820 «Ворошиловградська обласна станція юних туристів Ворошиловградського обласного відділу народної освіти» [21], № 2825 «Ворошиловградська обласна станція юних техніків Ворошиловградського обласного відділу народної освіти» [22], № 2784 «Ворошиловградська обласна станція юних натуралістів Ворошиловградського обласного відділу народної освіти» [20] у ДАЛО та № 326 «Донецький обком КПУ» [18; 19] у ДАДО. Указані фонди містять велику кількість різних за характером та походженням документів. Це звіти про роботу міських та районних станцій юних техніків і натуралістів, екскурсійно-туристських станцій, будинків та палаців піонерів і школярів, гуртків позашкільного типу при клубах, дитячо-юнацьких спортивних шкіл, гуртків при будинкоуправліннях та ін.

Велика кількість паперів включає перелік основних завдань, що стояли перед цими позашкільними установами, рівень виконання організаційно-масової, гурткової, профорієнтаційної, господарчої роботи, вплив гуртків на рівень навчальних досягнень учнів у школі, а також робота із важковиховуваними підлітками. Документи містять у собі також інформацію про роботу позашкільних закладів за областями, плани заходів, присвячених різноманітним подіям, плани роботи на рік, звіти про кадрове та матеріально-технічне забезпечення, а також про роботу педагогічних рад позашкільних установ, довідки про стан розвитку дитячої технічної творчості у школах та позашкільних закладах області, документи про організацію на суспільних началах районних станцій юних натуралістів.

Надзвичайно важливими виявилися накази, постанови, директивні та інформаційні листи Міністерства Освіти УРСР, Луганського (Ворошиловградського) та Донецького обласних відділів народної освіти, а також станцій юних техніків, натуралістів, туристів. Змістовністю відзначаються накази, розпорядження, рішення методичної ради центральної дитячої екскурсійно-туристської станції відділу народної освіти тощо.

Не менш корисними виявилися й документи партійних фондів ДАЛО № 28 «Старобільський райком компартії України» [23], № 42 «Краснолучський містком компартії України» [24], № 46 «Марковський райком компартії України» [25], № 56 «Меловський райком компартії України»

[26], № 107 «Каменнобродський райком компартії України» [27], № 200 «Боково-Антрацитівський райком компартії України» [28], № 1407 «Свердловський горком компартії України» [29].

Вивчаючи їх, можна зробити висновки відносно провідних тенденцій розвитку позашкільної освіти у 1946–1991 рр. на Луганщині та Донеччині, прослідити недоліки організації позашкільних установ у містах та селах. Значна кількість документів стосується покращення якості освіти у педагогічних інститутах Донбасу, збільшенню кількості курсів підвищення кваліфікації, педагогічних читань, методичних рад для вчителів, що безпосередньо впливало на підвищення професійного рівня викладачів шкіл та позашкільних закладів.

Особлива увага у певних описах та справах приділялася вихованню дітей на бойових традиціях радянського народу, що незмінно призводило до пильної уваги місцевих партійних органів до гуртків юних слідопитів та різноманітних пошукових загонів, які діяли на території Луганської та Донецької областей.

Аналізуючи чисельні партійні постанови та вказівки, які стосувалися профорієнтаційної роботи серед школярів, можна зробити висновок, що саме позашкільним закладам різного спрямування надавалася важлива роль – підготовка учнів до професійної діяльності.

Другу групу джерел складають публікації офіційних документів, що знаходяться у різноманітних збірках. Надзвичайно корисними виявилися документи, які вміщені у зібранні «Народна освіта в СРСР. Загальноосвітня школа. Збірка документів 1917–1973 рр.» [8]. У цьому виданні надруковані витяги із законів, які стосуються як системи освіти загалом, так і безпосередньо позашкільної освіти, причому, завдяки широкому хронологічним межах, які охоплює колекція, можна прослідкувати в ретроспективі розвиток позашкільної освіти.

У 1982 р. були опубліковані «Основні документи про школу» [13]. У них містився ряд Положень, затверджених Секретаріатом ЦК ВЛКСМ та Міністерствами СРСР та УРСР про виховну, фізкультурно-масову, оздоровчу роботу з дітьми та підлітками за місцем проживання, а також про табори праці і відпочинку для учнів старших класів загальноосвітніх шкіл. Однак, основну інформативну наповненість це видання несе в собі стосовно школи, а не позашкільних установ. Через це лише окремі матеріали можна використати в контексті нашого дослідження.

Суттєвим недоліком описаних видань є те, що документи про позашкільну освіту не визначені у них окремим підрозділом, вони розглядаються разом із документами, що стосуються школи. Цей факт ще раз підтверджує думку, що позашкільна освіта до певного часу розглядалася виключно як допоміжна ланка у вихованні підростаючого покоління.

Окремої уваги заслуговують документи, вміщені у збірці «Законодавство про охорону дитинства. Збірка нормативних актів» [6]. На відміну

від попередніх видань, у цій колекції документів окремим, шостим розділом визначено позашкільне виховання. Подано витяги із законів, що стосувалися усіх сфер функціонування позашкільних установ в УРСР. Велика кількість постанов та законів присвячені матеріально-технічному забезпеченню різних типів позашкільних закладів, розширенню їхньої мережі, створенню номенклатури. Багато документів стосувалися й кадрового складу закладів позашкільної освіти. У значній кількості нормативних актів вказано, яким чином заробітня платня залежала від освітнього рівня педагогів та керівників гуртків. Указане видання відзначається своєю надзвичайною інформативною наповненістю, тому має виняткову цінність.

Необхідно відзначити і матеріали, опубліковані у виданні «Народна освіта в СРСР. Збірка нормативних актів» [9], із яких можна зробити висновки про зміст роботи, функції та завдання комісії ФЗМК та її роль у розвитку позашкільної освіти.

Слід також зупинитися на законі «Основи законодавства Союзу РСР та союзних республік про народну освіту», який був опублікований у збірнику «Народна освіта в СРСР. Збірка нормативних актів» [9]. Він цікавий тим, що позашкільній освіті, яка була невідомою ланкою загальної системи освіти, був приділений окремий розділ. В основному, він стосувався матеріально-технічного аспекту роботи установ та організації шефства над позашкільними закладами з метою покращення якості їхньої роботи та розширення мережі.

До третьої групи джерел належать статистичні матеріали, опубліковані в різних збірках [10; 11; 12]. Завдяки їм можна зробити висновки відносно кількості позашкільних та клубних закладів у різні періоди, а відповідно й визначити динаміку їхнього скорочення чи росту. Не менш важливими є дані і відносно парків культури та відпочинку, при яких працювала велика кількість гуртків, що займалися різноманітною діяльністю, такою, як підготовка лекцій і доповідей, тематичних вечорів, концертів та спектаклей, художньої самодіяльності і т. д. Надзвичайно корисною є інформація, щодо чисельності штатних педагогічних робітників, керівників гуртків, культорганізаторів та акомпаніаторів у різних типах позашкільних закладів та рівня їхньої освіти.

До четвертої групи джерел входять періодичні видання, які були надруковані в досліджуваній період у Луганській та Донецькій областях. Враховуючи те, що всі статті вийшли з-під пера людей, які жили в описуваний час, вони дають змогу побачити позашкільну освіту у 1946–1991 рр. очима її сучасників – науковців, педагогів та звичайних обивателів. Група складається із публікацій людей, які жили в радянський період, тому усі матеріали є вкрай заідеологізованими. Це, з одного боку, ускладнило наукову роботу, оскільки статті часто були позбавлені об'єктивності. З другого боку, така упередженість дає змогу дослідити ті ідеї та положення, які були провідними в радянській педагогіці та суспільній думці. Саме на

сторінках періодичних видань знайшли своє відображення основні проблеми та досягнення позашкільної освіти досліджуваного періоду.

Надзвичайно важливим є й той аспект, що газети періоду Радянського Союзу були державними, приватних видань не існувало, тому преса стала одним із основних знарядь пропаганди. Варто лише сказати про те, що значна кількість статей стосовно позашкільної освіти була написана не лише журналістами і педагогами позашкільних закладів, а й секретарями місткомів ЛКСМУ, завідувачами відділами пропаганди та агітації обкому ЛКСМУ, завідувачами статсекторів обкому ЛКСМУ, секретарями обкому ЛКСМУ по роботі зі шкільною молоддю та піонерами, завідувачами відділами шкіл та вузів обкома КП України та ін.

Однак, не тільки партійні працівники були авторами статей про позашкільні установи. Велику цінність представляють публікації завідувачів Обласних відділів народної освіти (ОВНО), директорів і працівників будинків та палаців піонерів і школярів, станцій юних техніків, станцій юних натуралістів та станцій юних туристів, керівників гуртків, студій образотворчого мистецтва, заслужених діячів культури. Твори цих людей вирізнялися тим, що належали безпосереднім працівникам позашкільних установ та описували систему «з середини».

Розглядаючи газету «Ворошиловградська правда», можна знайти велику кількість статей про дозвілля дітей і молоді. Велика увага з боку громадськості та педагогів була привернута до позитивних та негативних аспектів роботи міських і сільських палаців піонерів та школярів, клубів та дитячих оздоровчих таборів. У другій половині 1940-х – на початку 1950-х розповсюдженою була практика закликів у газетах на допомогу колгоспам, радгоспам з відновлення птахоферм. Таким чином, серед школярів та юнатів різних регіонів відбувалися своєрідні змагання. Це суперництво детально висвітлювалося у періодичній пресі, що дає змогу ретельно вивчити роботу позашкільних установ еколого-натуралістичного спрямування в повоєнний період.

Значна кількість статей присвячувалася вихованню школярів та ідеологічній роботі з ними як у школі, так і в позашкільних закладах різних типів. «Ворошиловградська правда» докладно висвітлювала усі наради робітників народної освіти та інформувала громадськість про підсумки їхньої роботи.

За допомогою таких статей як «Юні моряки» [14, 6], «Зліт юних мічуринців» [5, 10], «Технічна виставка дитячих робіт» [17, 2], «Юні радіолюбители» [15, 4], «В походах по рідному краю» [7, 12], «Ми вас чекаємо, товаришу птахо...» [16, 8] та багатьох інших, популяризувалися позашкільні освітні заклади, пропагувалася ідея про те, що займатися у різноманітних гуртках – це модно та престижно.

Такі газети, як «Шлях Жовтня» та «Вогні комунізму» [1] дають змогу простежити виконання постанов та наказів вищих державних органів на

місцевому рівні.

Питання позакласної та позашкільної роботи з дітьми, колективістського та громадянського виховання висвітлені в матеріалах «Прапора праці», «Прапора перемоги» [2].

Про клуби любителів театру (в тому числі й лялькового театру), художньої обробки скла, фізкультурно-спортивні гуртки при ДЮСШ можна дізнатися із газети «Вечірній Донецьк» [3].

Статті, присвячені відкриттю дитячих кімнат з гуртками при ЖКГ, а також спонсорської або шефської допомоги позашкільним закладам з боку колгоспів, радгоспів, підприємств та організацій вміщено у «Краматорській правді» та у «Комсомолец Донбасу» [4].

Отже, вивчати матеріали преси слід вкрай критично, для того, щоб зберегти об'єктивність при їхньому аналізі та використанні в дослідженні.

Підсумовуючи проведений аналіз джерел, слід відзначити, що найбільш цінними є архівні матеріали. Публікації офіційних документів та статистичні збірки відображають реалії певного часу, що у співвідношенні з іншими групами джерел допомагає найбільш повно розкрити досліджувану тему. Періодична ж література, не дивлячись на суб'єктивний характер, є також дуже важливою, адже дозволяє простежити розвиток позашкільної освіти очима сучасників, що дає змогу більш повно розглянути вказане питання.

Таким чином, використані джерела, більшість з яких була вперше введена до наукового обігу, дозволили розкрити раніше недосліджену тему – розвиток системи позашкільних закладів освіти в Луганській і Донецькій областях (1946–1991 рр.).

Аналіз джерельної бази переконує у необхідності подальшого вивчення деяких аспектів розвитку позашкільних закладів освіти Луганської та Донецької областей у 1946–1991 рр., що й буде становити перспективу наших подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Див. напр. Укреплять связь школы с жизнью // Огни коммунизма. – 1984. – 14 января. – № 7; Боклаг Л. Усилить внимание к трудовому воспитанию // Путь октября. – 1984. – 21 января. – № 9; Михайличенко Ж. Дело партийное, государственное // Путь октября. – 1982. – 16 января. – № 7.
2. Див. напр. Джежула О. Підліток, сім'я, громадськість // Прапор перемоги. – 1981. – 28 січня; Владимірова Т. Главный дом детворы // Знамя труда. – 1989. – 16 декабря.
3. Див. напр. Солонкина Л. Праздник в кукольном доме // Вечерний Донецк. – 1979. – 18 января. – С. 7; Вишняк С. Талант неувядающий // Вечерний Донецк. – 1979. – 23 января. – С. 2.
4. Див. напр. Зельдина Э. Здравствуй, юный техник! // Комсомолец

- Донбасса. – 1968. – 24 июля; Смотр художественной самодеятельности лагерей // Краматорская правда. – 1946. – 10 августа.
5. Васильева А. Слет юных мичуринцев // Ворошиловградская правда. – 1949. – 13 августа. – № 158.
  6. Законодательство об охране детства. Сборник нормативных актов / Под ред. Павшуковой О.Г. – К.: Рад. школа, 1982. – 520 с.
  7. Мороз А. В походах по родному краю // Ворошиловградская правда. – 1982. – 14 марта. – № 37. Народна освіта в СРСР / за ред. М.А. Прокофєва. – М.: Педагогіка, 1985.
  8. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа. Сборник документов 1917–1973 гг. / Сост. Абакумов А.А. и др. – М.: Педагогика, 1974. – 560 с.
  9. Народное образование в СССР. Сборник нормативных актов. – М.: Юридич. литература, 1987. – 336 с.
  10. Народное образование, наука и культура в СССР. Статистический сборник. – М.: Статистика, 1971. – 403 с.
  11. Народное образование, наука и культура в СССР. Статистический сборник. – М.: Статистика, 1977. – 448 с.
  12. Народное образование, наука и культура в СССР. Статистический сборник. Госкомстат. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 432 с.
  13. Основні документи про школу / Сост.-упорядник Березняк Є.С. – К.: Рад. школа, 1982. – 399 с.
  14. Ржевский Ю. Юные моряки // Ворошиловградская правда. – 1950. – 23 июля. – № 149.
  15. Рыбинцев Г. Юные радиолюбители // Ворошиловградская правда. – 1952. – 7 мая. – № 91.
  16. Стефанская Е. Мы вас ждем, товарищ птица // Ворошиловградская правда. – 1977. – 27 февраля. – № 125.
  17. Техническая выставка детских работ // Ворошиловградская правда. – 1949. – 12 июля. – № 135.
  18. ДАЛО. – Ф. 326, оп. 4.
  19. ДАЛО. – Ф. 326, оп. 15.
  20. ДАЛО. – Ф. Р 2784, оп. 1.
  21. ДАЛО. – Ф. Р 2820, оп. 1.
  22. ДАЛО. – Ф. Р 2825, оп. 1.
  23. ДАЛО. – Ф. 28, оп. 1.
  24. ДАЛО. – Ф. 42, оп. 1.
  25. ДАЛО. – Ф. 46, оп. 1.
  26. ДАЛО. – Ф. 56, оп. 1.
  27. ДАЛО. – Ф. 107, оп. 1.
  28. ДАЛО. – Ф. 200, оп. 1.
  29. ДАЛО. – Ф. 1407, оп. 1.
-